

مقدمه ای بر

مناسبات دین و دولت در ایران عصر صفوی

مقدمه ای بر

مناسبات دین و دولت در ایران عصر صفوی

www.ketab.ir

سید هاشم آقاچری

www.ketab.ir

سید هاشم آقاچری
مقدمهای بر مناسبات دین و دولت در ایران عصر صفوی / تهران طرح نقد، ۱۳۹۵ /
۶۶۴ ص
چاپ اول
شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۷۷۹۰۹

انتشارات طرح نقد

میدان انقلاب - کارگر جنوبی - مقابل پاساژ مهستان - پلاک ۱۲۵۱ - واحد ۴

تلفکس ۶۶۴۸۳۷۶۳

صندوق پستی ۸۳۱۸۵ - ۱۳۱۴۹

tarhenagh@gmail.com

www.ketab.ir

عنوان مقدمه‌ای بر مناسبات دین و دولت در ایران عصر صفوی

نویسنده هاشم آقاچری

ناشر طرح نقد

نوبت چاپ / سال انتشار اول / ۱۳۹۵

طراح روی جلد امیر مسعود نیائی

حروف‌نگار و صفحه‌آرا غلامرضا عقیلی شمس

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۸۲-۰۲-۱

شمارگان ۵۰۰ نسخه

قیمت ۵۵۰۰ تومان

حق انتشار همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۵	پیشگفتار نویسنده
۲۱	مقدمه
۲۲	آغاز عصر غیبت و علمای شیعه
۳۵	بخش اول: تاریخ مناسبات دین و دولت
۳۷	فصل اول: مفاهیم دین و دولت و مناسبات آنها
۴۰	مروری مختصر بر دین و دولت در پیش از دوره صفویه
۵۴	فصل دوم: تأسیس دولت و پایه‌ریزی دین (۱۰۷۰-۹۱۰ هـ)
۵۵	مبانی نظری سلطنت شاه اسماعیل
۶۲	ماهیت حکومت شاه اسماعیل
۶۳	شخصیت و سیاست مذهبی شاه اسماعیل
۷۱	سلطنت شاه اسماعیل و «سادات و علماء»
۷۸	وضعیت نهاد دینی در سلطنت شاه اسماعیل اول
۸۰	صدارت
۸۴	صدور شاه اسماعیل

- ۸۵ علماء در دوره اسماعیل اول
- ۸۶ کمال‌الدین حسین بن عبدالحق اردبیلی معروف به «الهی»
فصل سوم: استقرار و ثبات دولت، شکل‌گیری
- ۸۸ و گسترش دین (۹۳۰-۹۸۴ هـ)
- ۸۸ سلطنت شاه طهماسب اول
- ۸۹ مانی نظری سلطنت طهماسب
نهاد دینی در دوره طهماسب و شکل‌گیری روحانیت شیعی
- ۹۳ ر.عصب صفوی
- ۹۵ تخصص و سیاست مذهبی شاه طهماسب
- ۱۰۶ سیاست سیاسی شاه طهماسب و علل آن
- ۱۱۰ سلطنت شاه طهماسب و سادات
خاندانهای سادات در دوره سلطنت طهماسب و موقعیت
- ۱۱۴ اجتماعی و اقتصادی آنها
- ۱۱۸ تولیت
- ۱۲۱ وزارت
- ۱۲۲ صدارت
- ۱۲۵ سادات و پیوند سادات در سلطنت طهماسب
- ۱۲۵ شاه طهماسب و علماء
- ۱۲۹ علماء شیعی و سلطنت صفوی
محقق کرکی (زندگی، موقعیت سیاسی، اجتماعی، پایگاه
- ۱۳۱ اقتصادی و مواضع فکری و فقهی)
- ۱۴۰ شیخ ابراهیم بن سلیمان قطیفی (زندگی، آثار و افکار)
- ۱۴۶ دیگر علماء دوره سلطنت شاه طهماسب
- ۱۴۸ شیخ علی منشار
- ۱۵۰ ملا عبدالله شوشتری
- ۱۵۵ آثار و افکار او

- ۱۵۸ گرایش به تصوف
- ۱۵۹ رساله در ذکر چند حدیث در خروج شاه اسماعیل
- ۱۶۱ جواز سجده برای ملوک
- ۱۶۳ مقدس اردبیلی، (مولا احمد): زندگی، آثار و افکار
- ۱۶۴ اردبیلی و شاهان صفوی
- ۱۶۷ آثار و افکار او
- ۱۶۹ اردبیلی و خراج
- ۱۷۰ اردبیلی و حکومت علماء
- ۱۷۱ واکاوی بالایی سلطنت طهماسب و شکل‌گیری زمینه‌های
بحران
- فصل چهارم: بی‌ثباتی و تزلزل حکومت، تیرگی مناسبات
دین و دولت
- ۱۷۶ سلطنت شاه اسماعیل دوم (۹۸۴-۹۸۵هـ)
- ۱۷۹ سیاست مذهبی اسماعیل دوم
- ۱۸۵ ماهیت و علت سیاست مذهب اسماعیل دوم
- ۱۸۸ علماء دوره سلطنت اسماعیل دوم
- ۱۸۸ میرزا مخدوم شریفی
- ۱۹۱ شیخ عبدالعالی بن علی کرکی
- ۱۹۳ میرسید حسین مجتهد
- ۱۹۵ آثار و تألیفات مجتهد کرکی
- ۱۹۷ فصل پنجم: بی‌ثباتی سیاسی، ضعف نهاد دینی
- ۱۹۷ سلطنت شاه محمد خداپنده (۹۸۵ - ۹۹۶ هـ)
- ۲۰۰ مبانی نظری سلطنت شاه محمد خداپنده
- ۲۰۲ نهاد دینی: صدر، شیخ الاسلام و قاضی
- ۲۰۶ سادات و علماء
- ۲۰۸ سیاست مذهبی شاه محمد خداپنده و مناسبات با علماء

۲۱۳	فصل ششم: اوج و اعتلای دولت، بسط و گسترش دین
۲۱۳	سلطنت شاه عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۸ هـ)
۲۱۷	مبانی نظری سلطنت شاه عباس اول و ماهیت حکومت او
۲۱۹	شاه و شخصیت نیمه آسمانی او در چشم جامعه
۲۲۲	خط‌مشی سیاسی - اجتماعی عباس اول
۲۲۴	شخصیت و سیاست مذهبی شاه عباس اول
۲۲۸	سیاست مذهبی
	سیاست مذهبی عباس اول و اقلیتهای دینی و مذهبی:
۲۳۱	مسیحیان، یهودیان، سنیان
۲۳۶	سیاست مذهبی عباس اول در قبال اهل سنت
۲۳۹	مناسبات شاه عباس اول با سادات و علمای شیعی
۲۴۳	پیوند شاه و رنانشی
۲۴۴	سادات و مناصب
۲۴۴	صدارت
۲۴۸	تولیت
۲۵۰	شاه عباس اول و عتبات مقدسه، وقف نذر
۲۵۴	اوقاف شاه عباس
۲۵۸	مناسبات علماء و دولت در سلطنت عباس اول
۲۶۸	منابع مالی و علماء و روحانیان و طبقات مذهبی
۲۶۹	مدارس
۲۷۱	مناصب علماء
۲۷۱	شیخ بهایی (زندگی و موقعیت اجتماعی)
۲۷۴	آثار و افکار
۲۷۸	گرایشات صوفیانه بهایی
۲۸۱	ملا عبدالله شوشتری
۲۸۴	آثار و افکار

- ۲۸۶ شیخ لطف‌الله میسی
- ۲۸۸ میرزا ابراهیم همدانی
- ۲۸۹ قاضی معزالدین حسینی اصفهانی
- ۲۹۰ میرداماد
- ۲۹۴ میرفندرسکی
- ۲۹۹ فصل هفتم: تصفیه‌های خونین سلطنت و آغاز انحطاط دولت
- ۲۹۸ سلطنت شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ هـ)
- ۳۰۴ شخصیت، مبانی و ماهیت سلطنت شاه صفی
- ۳۰۶ شخصیت، سیاست مذهبی شاه صفی
- ۳۱۱ شاه صفی و ادات
- ۳۱۱ مناسبات علماء و اوقات در سلطنت شاه صفی
- ۳۱۵ صدور و علماء زمان شاه صفی
- ۳۱۵ سلطان العلماء، مظهر مآرئ دین و دولت
- ۳۱۹ میرزا حبیب‌الله عاملی صدر
- ۳۲۳ ملاحسنعلی شوشتری
- ۳۲۵ سید احمد عاملی و دفاع از مذهب در برابر مسیحیگری
- ۳۲۹ آثار و تألیفات سیداحمد عاملی
- ۳۳۳ ملاصدرا، اوج تفکر فلسفی
- ۳۳۷ ملامحمدامین استرآبادی و تفکر اخباریگری
- ۳۴۰ ملا محمد امین استرآبادی، شاه صفی و رساله فی طایفه احمد
- فصل هشتم: ثبات، تمرکز و قدرت نسبی دولت،
- ۳۴۳ دیدگاهها و نظریات مختلف دین
- سلطنت شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷): مبانی سلطنت،
- ۳۴۳ ماهیت حکومت و موقعیت شاه
- ۳۴۶ اوضاع اجتماعی و سیاست داخلی عباس دوم
- ۳۴۹ شخصیت و سیاست مذهبی شاه عباس دوم

- ۳۵۹ صدور شاه عباس دوم
- ۳۶۱ مناسبات شاه عباس دوم با علماء
- ۳۶۶ وضعیت و موقعیت فکری و اجتماعی عالمان و مجتهدان
- ۳۷۱ دو نظریه حکومتی، دو فلسفه سیاسی
- ۳۷۵ علماء زمان شاه عباس دوم
- ۳۷۵ ملا محسن فیض کاشانی
- ۳۸۱ محمد تقی مجلسی
- ۳۸۴ آثار و افکار مجلسی اول
- ۳۸۸ ، (لاخلع قزوینی (ضد تصوف، ضد حکمت و فلسفه، اخباری)
- ۳۹۰ آثار و افکار ملا خلیل قزوینی
- ۳۹۲ ملا عبدالله نری
- ۳۹۴ محقق سبزواری
- ۳۹۶ آثار و افکار او
- ۴۰۰ فلسفه سیاسی و حکمت عملی سبزواری در روضه الانوار عباسی
- ۴۰۱ تئوری حکومت
- ۴۰۲ شرایط پادشاهی
- ۴۰۶ پادشاه و علماء
- ۴۰۶ وظایف و اختیارات شاه
- ۴۰۸ فلسفه اجتماعی و تاریخی سبزواری
- ۴۱۰ سادات
- ۴۱۰ صدور و وظایف آنها
- ۴۱۱ قضاوت و حکام شرع
- ۴۱۲ اندیشه‌های نظامی و جنگی
- ۴۱۴ تجار، صنعتکاران و دهقانان
- ۴۱۵ سیاست خارجی
- ۴۱۶ اندیشه‌های اقتصادی

- ۴۱۸ میرزا قاضی یزدی و حلیت میگساری
- ۴۱۹ جام جهان نمای عباسی
- ۴۲۱ شیخ علی نقی کمره‌ای
- ۴۲۳ ملارجبعلی تبریزی
- ۴۲۵ علماء و دفاع از اسلام در برابر تبلیغ‌گریهای کشیشان اروپایی
- ۴۲۸ فصل نهم: انحطاط دولت، تعارضات فکری و مذهبی علماء
- ۴۲۷ سلطنت شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ هـ)
- ۴۳۱ موقعیت شاه سلیمان و مبنای سلطنت او
- ۴۳۳ اوضاع اجتماعی و سیاست مذهبی در زمان شاه سلیمان
- ۴۳۸ مناسبات شاه سلیمان با سادات و علماء
- ۴۴۲ شاه سلیمان و سادات
- ۴۴۴ صدارت
- ۴۴۶ میرزا ابوطالب رضوی در سرخاصه
- ۴۴۶ میرزا ابوصالح رضوی صاحب‌العلم
- ۴۴۷ میرزا نجف خان
- ۴۴۷ تولیت
- وضعیت و موقعیت فکری و اجتماعی شاه سلیمان در سلطنت
- ۴۴۸ شاه سلیمان
- ۴۵۲ علماء دوره شاه سلیمان
- ۴۵۲ محقق خوانساری
- ۴۵۵ آثار و تألیفات خوانساری
- ۴۵۶ ملا میرزای شیروانی
- ۴۵۷ عبدالحسیب عاملی و قواعد السلاطین
- ۴۵۸ «شاه» در نظریه سیاسی عاملی
- ۴۵۹ طبقات اجتماعی
- ۴۶۰ شاه، سادات و علماء

- ۴۶۳ عاملی و درخواست عاجزانه «وظیفه» از شاه سلیمان
اشرافیت سادات و تضاد سادات و غیرسادات در میان
- ۴۶۵ روحانیان و عالمان
بسط و گسترش تفکر اخباریگری و گرایش‌ها ضد حکمت
و تصوف
- ۴۶۸ ملا محمد طاهر قمی
- ۴۶۹ آثار و افکار
- ۴۷۰ میرزا محمد باقر، ضد تصوف و انتقادگر بر صفویان
شیخ صالح بحرانی وعدم پذیرش خلعت و منصب دولتی
- ۴۷۷ از سیدی شاه سلیمان
- ۴۷۸ شیخ حر لاهیجی
- ۴۸۰ اساتید و شاگردان
- ۴۸۰ آثار و افکار
- ۴۸۱ حر عاملی و قبول ولایت از جانب حکام جور
- ۴۸۳ شماری دیگر از عالمان اخباری در عهد شاه سلیمان
- ۴۸۷ فصل دهم: اضمحلال و فروپاشی دولت، انحطاط و ضعف دین
سلطنت شاه سلطان حسین (۱۱۰۵ - ۱۱۳۵)
- ۴۹۰ شخصیت و سیاست مذهبی شاه سلطان حسین
- ۴۹۴ مناسبات دولت شاه سلطان حسین با سادات و علماء
- ۴۹۶ صدور شاه سلطان حسین
- ۴۹۶ میرزا محمد باقر
- ۴۹۷ میرزا سید مرتضی
- ۴۹۷ میرزا محمد مقیم
- ۴۹۷ مناسبات دولت و علماء در سلطنت شاه سلطان حسین
- ۵۰۵ علماء در عهد شاه سلطان حسین
- ۵۰۵ مولا محمد باقر مجلسی

- ۵۱۲ اساتید، آثار و افکار مجلسی
 ۵۱۴ افکار و گرایشات مجلسی
 ۵۱۷ مجلسی و حکومت صفوی
 ۵۲۲ شاگردان مجلسی
 ۵۲۲ میر محمد صالح خاتون آبادی
 ۵۲۴ میرزا عبدالله اصفهانی معروف به افندی (صاحب ریاض العلماء)
 ۵۲۵ حاج محمد بن علی اردبیلی صاحب جامع الروات
 ۵۲۶ دیگر شاگردان مجلسی
 ۵۲۶ میرزا ابراهیم حسینی نیشابوری
 ۵۲۷ امیر علی خان گلپایگانی
 ۵۲۷ ملا محمد دطسی
 ۵۲۸ میرزا محمد قاسمی مشهور
 ۵۲۸ ملا مسیح الدین معتمد اسماعیل فسائی معروف به مولا مسیح
 ۵۲۹ میرزا محمد ابراهیم نصیری
 ۵۲۹ سلیمان بن عبدالله ماحوزی بحرانی
 ۵۳۰ سید محمد اشرف بن عبد الحسیب دامادی
 ۵۳۲ ملا ابوالحسن شریف بن ملا محمد طاهر عاملی
 ۵۳۳ تفکر سیاسی عاملی در نصایح الملوک
 ۵۳۸ شیخ جعفر قاضی کمره‌ای
 ۵۳۹ محمد باقر ملا باشی
 ۵۴۲ آقا جمال خوانساری
 ۵۴۳ آثار آقا جمال خوانساری
 ۵۴۴ فاضل هندی
 ۵۴۶ سید علی خان مدنی شیرازی و سلاطین هند و ایران
 ۵۴۸ سید نعمت‌الله جزایری
 ۵۵۰ ملا اسماعیل خواجه‌جویی

- ۵۵۱ شیخ عبدالله سماهیجی و تشدید جریان اخباریگری
 ۵۵۳ ملاحیدر علی مجلسی و گرایش افراطی ضد سنی
 ۵۵۴ جدایی و استقلال دین از دولت

- بخش دوم: ساختار نهاد دینی و رابطه با نهاد سیاسی
 ۵۵۹ فصل اول: صدارت
 ۵۶۸ وظایف و اختیارات صدر
 ۵۷۴ فصل دوم: قضاوت
 ۵۷۹ فصل سوم: شیخ الاسلامی
 ۵۸۴ فصل چهارم: مناسبات
 ۵۸۹ فصل پنجم: نواب و وئیان
 ۵۹۲ فصل ششم: مناصب دیگر (احساب، خطابت، امامت جمعه)
 ۵۹۹ نتیجه و پس گفتار
 ۶۰۵ منابع و مأخذ
 ۶۱۰ الف (فارسی)
 ۶۱۰ ب (عربی)
 ۶۲۴ ب (خطی)
 ۶۲۸ ت (انگلیسی)
 ۶۲۹ نمایه
 ۶۳۱

پیشگفتار نویسنده

طریقت صفوی که در قرن دهم هجری توسط شیخ صفی‌الدین اردبیلی بنیانگذاری شد، پس از گذشت به نسل رهبری طریقت صوفیانه در زمان فرزندان و نوادگان او، شیخ صدوق، خواجه علی و شیخ ابراهیم، در نیمه دوم قرن نهم تحت رهبری مرشدان طریقت شیخ جنید و شیخ حیدر جد و پدر شاه اسماعیل به نهضتی، سیاسی و نظامی تکامل یافت و سرانجام توانست در آغاز قرن دهم تحت رهبری مرشد کامل، اسماعیل با کسب پیروزی‌های سیاسی - نظامی بر اقبالیان دشمنان قدرت سیاسی را تصرف کرده و در هیأت یک «نظام» بر سرزمین ایران حاکمیت پیدا کند. حکومتی که بدین ترتیب با فتح تبریز بدست اسماعیل و سپاه قزلباش او در سال ۹۰۷ هجری تأسیس شد تا سال ۱۱۳۵ (سقوط اصفهان توسط شورشیان غلزی) و یا ۱۱۴۸ هجری (تشکیل شورای دشت مغان، انقراض رسمی حکومت صفوی و تاجگذاری نادرشاه) ادامه یافت. پیدایش حکومت صفوی در تاریخ ایران تنها یک جابجائی ساده سیاسی و از نوع آمد و رفت مکرر سلسله‌ای نبود بلکه سرآغاز رشته تحولاتی شد که حتی پس از انقراض این سلسله و در اشکالی گوناگون تا آغاز قرن چهاردهم

هجری و ظهور مشروطیت در ایران ادامه یافت و دوره‌ای را در تاریخ ایران رقم زد که می‌توان آن را در حد فاصل «دوران میانه» پیشا صفوی و «دوران معاصر» پسا مشروطیت، «دوران جدید» تلقی کرد. تکوین حکومتی واحد، گسترده و متمرکز (پس از گذشت نهصد سال از سقوط حکومت ساسانی) بر سرزمین گسترده و یکپارچه ایران در چارچوب مفهوم باستانی «ایران زمین» و ایجاد نوعی وحدت و انسجام درونی بر مبنای تشیع به مثابه ایدئولوژی مذهبی-سیاسی و به عنوان عامل اتصال حکومت و جامعه، سه مؤلفه‌ای را فراهم آورد که پیش از ورود ایران به دوران معاصر و مدرن، به شکل‌گیری و اعزازی ایند «دولت سازی» به عنوان پیش شرط لازم «ملت سازی» (در ابتدای عصر مشروطیت به بعد، صورتبندی مدرن خود را یافت) انجامید. هر چند که دولت، ضرورت و تعامل سه جانبه سه مؤلفه مذکور (سرزمین واحد، حکومت واحد، جمعیت واحد) در طول چهار قرن فاصل میان ظهور حکومت صفوی و ظهور انقلاب مشروطیت یکسره عاری از تضاد، تنش، قبض و بسط و افت و خیز نبود. به علاوه تأسیس حکومت صفوی صرفاً به معنای شیعی شدن تمام سیاسی نبود بلکه بدنبال خود فرآیندی اجتماعی مذهبی و فرهنگی را نیز همراه آورد که حاصل آن پس از حدود یک قرن تغییر سیمای کلی مذهبی جامعه را شیعی شدن ایران نیز بود. تحولی که ضمن مطالعه‌ای تطبیقی میان حکومت شیعی فاطمی در مصر طی قرون چهارم تا ششم با حکومت صفوی در ایران طی قرون دهم و یازدهم، قابل تأمل و پرسش‌برانگیز است. برخلاف ایران صفوی، شیعی شدن حکومت فاطمی مصر به شیعی شدن جامعه مصر نینجامید و با سقوط آن حکومت ساختارها، نهادها و فرهنگ مذهبی ویژه آن نیز بقا و دوامی نیافت در حالی که ساختارها، نهادها و فرهنگ ویژه‌ای که صفویان در ایران تولید یا بازتولید کردند قرن‌ها پس از سقوط سیاسی آنان ادامه یافت و کمابیش آثار و بقای آن را می‌توان حتی در دوران معاصر و مدرن تاریخ ایران نیز دید. در این دوره دیوان سالاری ایرانی نیز پس از وقفه‌ای نسبتاً

طولانی و دست کم از دوره مغول به بعد، دوباره سربرآورد و بویژه در نیمه دوم حکومت صفوی بطور بارزی باز تولید شد. توکد دوباره و تحقق خارجی مفهوم ایران و برقراری تماس و ایجاد روابط نسبتاً منظم و پایدار با جهان غیر ایرانی بویژه مغرب زمین در این دوره است که به ما امکان می‌دهد بگونه‌ای معنادار از «تاریخ روابط خارجی ایران» در قرن دهم به این سو سخن بگوئیم. ضمن اینکه نخستین تماس‌ها، آشنایی‌ها و شناخت متقابل هر چند ابتدایی و سطحی از سوی ایران، میان ایرانی و مغرب زمین یا اروپا از همین دوره آغاز شد و به تدریج پای ایران، مستقیم یا غیر مستقیم در ربط با سازه‌های عثمانی، به تضادها، دسته‌بندی‌ها و دیپلماسی جهانی کشیده شد. فرآیند بازآرایی و دور شدن جهان ایرانی از جهان اسلام که از آغاز و بویژه نیمه قرن هفتم از احداث مغولان و نهایتاً سقوط بغداد و خلافت عباسی آغاز شده بود، در این دوره میل به تشدید و تکمیل خود را طی کرد و در کنار مصون نگاه داشتن ایران از گرفتار شدن به سرنوشت اکثر سرزمین‌های اسلامی یعنی سقوط در دامان امپراتوری عثمانی و ادغام تاریخ چهارصدساله اخیر آنها در تاریخ عثمانی و حفظ استقلال ایران و پیوستگی تاریخی آن، اما انزوای نسبی جهان ایرانی و شیعی را از جهان راک اسلامی بویژه در خاور میانه و شمال آفریقا و کل سرزمین‌های واقع در قسمت غربی ایران به همراه داشت. در عین حال ایران عصر صفوی نمایانگر تحولات تاریخی نمونه‌رشد و شکوفایی تمدنی، فرهنگی، اقتصادی، اداری و سیاسی بر اساس منطق مضمونی و درونی و در چارچوب معیارهای کلاسیک تاریخ ایران بود، بطوری که ایران بالفعل صفوی در زمینه‌های گوناگون با سرزمین‌ها و جوامع قدرتمند هم‌روزگار خویش در نوعی توازن به سر می‌برد هر چند که دینامیسم و پویاشمندی بالقوه‌ای که از قرن شانزدهم و هفدهم میلادی در اروپا شروع به تکوین کرده بود، از منظری پس‌نگرانه (Retrospective) خبر از ایجاد عدم توازن آتی میان ایران و مغرب زمین می‌داد. سقوط صفویان، این بالقوگی نامتوازن را حتی وخیم‌تر کرد چرا که قرن دوازدهم و تا

حدودی قرن سیزدهم هجری (قرن هجدهم و نوزدهم میلادی) نه در مقایسه با اروپا و معیارهای مدرن توسعه و پیشرفت، بلکه حتی در نسبت با منطق سنتی و چارچوب‌ها و الگوهای کلاسیک تاریخ ایران و عصر صفوی، دوره پسرفت و انحطاط بود، انحطاطی که در قرن نوزدهم، آن گاه که ایران در برابر توسعه مدرن مغرب زمین قرار گرفت و از آثار نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ... آن متأثر گردید، به صورت «انحطاط مضاعف» نمایان شد.

حکومت صفوی که از حیث زمانی طولانی‌ترین و بلندمدت‌ترین حکومت در ایران پس از ورود اسلام است، خصلت‌مندی‌ها و سیماهای گوناگونی دارد و متران آن را از ابعاد مختلف، با رهیافت‌ها و روش‌های گوناگون مطالعه و بررسی کرده و بر مبنای معیارها و ارزش‌های متفاوت، مورد ارزیابی و ارزشدانی‌های مختلف و گاه متضاد قرار داد. از منظر تاریخ «ملی»، کسانی که داسته‌اند از ایرانی‌گری بوده و هستند، صفویان را مظهر بازتولید و حافظ مفهوم استقلال و استقلال آن در برابر امپراتوری عثمانی می‌بینند و حکومت آنان را می‌ستایند و در حالیکه از منظر تاریخ تشیع به مثابه یک نهضت و به عنوان ایدئولوژی «بقای پرودست و مذهب «با» مردم و «بر» حاکمان، تجربه صفوی نمایانگر تبدیل شیخ از یک نهضت به یک نظام، از یک ایدئولوژی انقلابی و خواهان تغییر به یک ایدئولوژی محافظه‌کار و حافظ وضع موجود و عامل استحاله «تشیع سرخ» به «تشیع سیاه» تلقی می‌شود همانگونه که دکتر شریعتی در کتاب «تشیع ملوی و تشیع صفوی» به خوبی آن را پرورانده و شرح و تفسیر کرده است. همچنانکه مطالعه حکومت صفوی از زاویه تقابل شرق اسلامی و غرب مسیحی و رویارویی نماینده قدرت جهان اسلام، «امپراتوری عثمانی»، و قدرت غرب مهاجم و معطوف به استعمار سرزمین‌های اسلامی و شرقی در قرن شانزدهم و هفدهم میلادی، به ارزیابی و ارزشداری دیگری درباب صفویان منجر خواهد شد و یا از منظر تاریخ فرقه‌ای، فلسفی و عرفانی،

دخل و تصرف یا اعمال جرح و اصلاحاتی، به همان صورت اصلی تقدیم خوانندگان کند زیرا اولاً پایه اطلاعات و داده‌شناسی پژوهش همچنان از نظر اینجانب معتبر و قابل دفاع است و ثانیاً اعمال تغییر و تجدید نظر در کتاب می‌توانست آن را به اثری دیگر با نظریه، روش‌شناسی و ساختاری متفاوت تبدیل کند و این خود اثری دیگر بشمار می‌آید، اثری که به نوبه خود و در ادامه بسط و تحول پژوهش حاضر، در سال ۷۴-۱۳۷۳ تدوین و تألیف شده است که امیدوارم بتوانم در آینده‌ای نه چندان دور آن را نیز تقدیم پژوهشگران و خوانندگان علاقه‌مند به حوزه صفویه‌شناسی بنمایم.

سیدهاشم آقاچری

تهران - شانزدهم آذر ۱۳۸۷